

DOMONKOS LÁSZLÓ

Gúzsbantánc*

2004-ben furcsa dolog történik a magyar könyvkiadásban, elég régen – 1987-ben – fordult elő utoljára ilyesmi. Akkor egy Csokonai Lili nevezetű, több mint rejtélyes szerző borzolta a kedélyeket és izgatta a kíváncsiakat, majd kiderült, hogy maga a Nagy Futtatott Esterházy Péter rejtőzik a *Tizenhét hattýúk* című – amúgy nem éppen nehezen feledhető – leányvallomás-regény szerzősége mögött. Most másképp fordulnak az események: *Rendszerváltó szerelmek* címmel vastos kötet lát napvilágot (alcím: *Szatirikus mese felnőtteknek*), amit egy bizonyos Halloway János nevű szerző jegyez – a névről Csokonai Lilinél sokszorosan jobban valósággal ordít, hogy álnév, felvett, kreált álca (a regényben, sőt még a fülszövegben is az elnevezés története olvasható) – de a találgatások és az ismeretlenség keltette izgalom most is régi, a jól ismert. Ráadásul egy jónevű költő, Tandori Dezső (1938–2019) nem akármilyen lelkesedéssel, valóságos hallelujával üdvözli a Nagy Ismeretlenből (és -től) érkező kötetet: „Megszületett az a regény, melyet oly sokáig vártunk.” Kevés könyvet köszöntöttek-üdvözöltek így a rendszerváltás előtti és utáni Magyarországon: „abból a katyvaszból, melyet éltünk a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években, sok jó regényt vártunk (...) Kicsoda Halloway János? Ki az író? Lehet, hogy ismert ember tréfál velünk? Lehet, hogy egy elsőkönyves mester? (...) Íme! Itt van e könyv, itt van ez a regény! Egykori önmagunk lenyomata egy letehetetlen könyvben, humorral, öngúnnyal, satírával, ahogyan élni, túlélni lehet, lehetett.”

Nem ismert ember volt az elkövető.. És nem is tréfált velünk.

A fiú, akit a nyolcadik általánosban év elején, 1965 kora őszén megismertem, fura csodabogárnak, ugyanakkor legalábbis figyelemre méltó, még az átlagosan igen értelmes hasonló korúaktól is alaposan különbözőnek látszott. Ő lett az induló iskolai újság főszerkesztője – és igen hamar kiderült, hogy a pedagógusi szem igen jól választott: kivételes képességekkel rendelkezett – elsősorban persze az íráskészség terén, de korához képest – rövid időn belül megtapasztalhattam – elképesztő ismeretanyaggal bírt a fizika, a kémia, a biológia, a csillagászat, a pszichológia, némi (elő) filozófiai stúdiumok, továbbá (a szerkesztőségben persze hogy ez derült ki a leglátványosabban) a történelmi-irodalmi témák terén. (Ez utóbbi ekkoriban elsöprő mértékben kalandregény-, Rejtő Jenő – és hasonló -ismereteket jelentett) Még nyolcadikban *A szőke hajszál* címmel vastos, vagy hat-nyolcszáz oldalas krimi tett le – a szó szoros értelmében – a szerkesztőségi üléseknek otthont adó fém-műhely asztalára. A mű Agatha Christie, Chandler, Chesterton, Sir Arthur Conan Doyle és más nagy krimiírók legszebb hagyományait tömörítette, ennek tökéletesen megfelelő stílusban és minden egyéb technikai megoldásban. Egészen természetes, hogy hősünk

* Mutatvány a szerző befejezés előtt álló rendhagyó modern magyar irdalomtörténetéből

rövid időn belül óriási tekintély lett, és később a gimnáziumban is a legkiválóbb tanulók közé tartozott, váltig egyformán kiemelkedő lévén matekból és magyarból, történelemből és fizikából, stb. – tudjuk.

És ezután következett a nagy – akár szenzációsnak is nevezhető – fordulat. (Ha úgy tetszik, az igazi nagy prózafordulat.) Harmadikos korában megírta a Kádár-korszakbéli középiskolai diákélet elképesztő szuggesztivitású freskóját, egy tragikus végű szerelmi háromszög-históriába ágyazva (*Őziketestű*) – évtizedek múltán újraolvasva is döbbenetesen nagyhatású, életkorához képest zseniálisan alkalmazott írói eszközökkel, éretten, tisztán, igen-igen magas nívón. (Majdhogynem csodagyereknek nevezhetően.) Az meg az a regény volt, amit titkon mindenki szeretett volna megírni. Azután érettségi után – miután mindenki, felfedező tanára, de minden barátja is – azt várta, hogy (mégiscsak bebizonyosodott) az égiektől néki rendeltetett bölcsész-pálya felé orientálódik, általános meglepetésre az orvosira felvételizett, jónévű pszichiáter lett belőle, nagyszerű lélektani érzékére épülő, kiemelkedő emberábrázolási képességét a házasság- és párterápia alkalmazásával igyekezőn érvényesíteni. Nyugdíjazásáig. És közben szállt az idő és mint Apollinaire-nél, itt is hagyott bennünket... És közben – már túl az ötvenen – ugyanez a férfiú, ekkor a harmadik házasságánál tartva, úgy dönt, hogy sajátos írói górcső alá veszi a rendszereket úgy általában, amint éppen váltódnak – tehát egyáltalán ne csak a politikai-társadalmi rendszerváltás közbeni – netán általa generált – szerelmekre gondoljunk, ne is csupán a privatizáció-elszámoltatás-többpártrendszer szentháromságával kalodába zárt, taxisblokáddal, Marosvásárhellyel, Djindjic-lelövetéssel és hasonlókkal ékes és imígyen bravúrosan „levezényelt” ország-rendszerváltásokra... Halloway iskolai felfedezője – volt tanára – ezt írta a regényről: „ritka írói rutinnal és ritka beleérző vagy azonosuló képességgel személyesíti meg minden szereplőjét (...) mélységben és alaposan tudja ábrázolni a női magatartást és ennek szemléleti mozgatóit (...) ez a satirikus mese, de ritkán olvasható valóságosabb elemzés e kacagtató és könnyeztető könyvnél, embervoltunk édes és fájó emlékeiről, a rendszerek váltásáról és a magunk fájdalmas váltásáról. (...) Mindenesetre teljesebb és valóságosabb lett világunk ezzel a könyvvel. Segít közelebb kerülni ahhoz, ami velünk történt s történik, segít közelebb kerülni önmagunkhoz.”

A könyv sikere láttán egy közvélemény-kutató cég körkérdéssel fordult az olvasókhoz: szerintük ugyan ki az a Halloway János? Ezzel – áttételesen – persze a véleményüket is kikérte a Rendszerváltó szerelmekről. Egy-két jellemző – és fölöttébb elgondolkodtató – válasz: „...gondoltam Esterházyra is, de rögtön ki is zártam, mert ezt csakis olyan valaki írhatta, aki jobboldali és nem liberális érzelmű.” (Telitalálat, még ha a szerzőnk közvetlenül nem is politizált soha – D.L.) „Fantasztikus mű. Szerintem akár Temesi Ferenc is írhatta, rá jellemző fordulatok is vannak benne bőven.” „Szerintem a szerző Tamás Gáspár Miklós.” „Szerintem György Péter.” „Akárki is ez a Halloway, a könyve nagyon jó. Nem az a lényeg, hogy kit rejt a név, hanem, hogy ha a kezébe veszed, nem tudod letenni, amíg el nem olvastad.”

Rendszerváltás ide vagy oda, úgy van, ahogyan Hornyik Miklós írta: továbbra is itt élnek közöttünk – például – a magyarul beszélő és magyarul író jugoszlávok, durva szójátékkal élve: a szétesett egykori állam klónjai és klaunjai. Illusztrációként az egyik legnagyobb fölfújt egykori „jugoszláviai magyar” író emlegeti (azt, aki például arról is elhíresült, hogy a titói, több mint álságos aranykor kellős közepén kijelentette: a jugoszláviai magyar írókat a különbözteti meg a többi magyar írótól – hogy neki van tengere...) Az illetőről ezt írja Hornyik: „Tolnai Ottó ma is a szívögödrehez szorítja a volt Jugoszlávia autótérképét, mert ez az ő posztmodern bibliája, *Költő disznósírból* című, összevissza csapongó könyvében pedig azt panaszolja egy megbántott napközi szomorúságával, hogy valaki ellopta tőle az egyik Tito-szobrocskáját. A másik még megvan neki, szerencsére!...” A szóban forgó, 2004-ben megjelent Tolnai Ottó-kötet – a szívósan továbbélő, kiirthatatlan avantgard-posztmodern kétségbeejtő rekvizituma – az ezredévi szenvedés sajátságos illusztrációjaként érdemel említést: a Kárpát-medencei egyetemese magyar történelem váltig magán hordozza a korábbi nyomorúságok megannyi ballasztját, a 2002-vel elkezdődött és 2006 őszén tetőző magyarországi borzalmakkal, a makacsul továbbélő ős-romániaiság minden eszelőségével és gyötrelmével – no meg a Zoran Djindjic 2003-as meggyilkolását követő ex-Jugoszlávia, alias Szerbia húsos-hagymás ős-balkániságáig... A kultúra – az irodalom – ezen belül, ha nem is látványosan, de arányosan szintűgy magán viseli mindezt, Esterházy Péterrel és Csoóri Sándorral, Tolnai Ottóval és Tari Istvánnal – meg a többiekkel együtt...

Három évtized esszéinek gyűjteményével lép az olvasóközönség elé ebben az évben Nagy Gáspár. Akiről nem lehet elégszer elmondani: költő létére mennyire figyelemre méltó a prózája. (Emlékszünk: a kilencvenes évek Döbrentei Kornéljáról ugyanez állítható.) *A Szavak a rengetegből* révén, ahogyan Petrik Béla írja, valóban fogalmat alkothatunk Nagy Gáspár eszméiről, érzéseiről-gondolatairól – hitvallásai látszólag alkalmi szösszenetek, keserű kötelességként teljesített végső búcsúztatók, visszaemlékezések, előadások, laudációk és ilyen-amolyan megnyitók tarka kavargásából sorjáznak elénk, meggyőzően és élvezetesen. Petrik Béla úgy fogalmaz: a tartalomjegyzéket végigböngészve mintegy leltárszerűen, hiánytalanul megkapjuk a magyar irodalomnak a hetvenes évektől legjelentősebb alkotóinak névsorát (a lista Albert Gábortól Fekete Gyulán és Illyés Gyulán át Pilinszky Jánosig és Sánta Ferencig terjed), de szerepel Sinkovits Imre és Latinovits Zoltán is. Illyés például így: „Illyést olvasni kijózanító gyógyulás. Tanulás, de egyben vizsga is olyan legfontosabb kezdő tételekkel, mint például az, hogy mit tudsz a korszerű magyarságból?” Külön öröm, ahogyan Hajnóczy Pétert „elhelyezi”: kiemeli „a Péterek irodalmából” és az őt megillető – különálló, emelt – dobogóra kalauzolja, „dacolva a korízlés dömpingjével”, kommentálja Petrik. (Helyállóan.) Voltaképpen rendkívül fontos dokumentumkötet a *Szavak a rengetegből*: az egyes alkotók, életművek és alkotások felmutatásával egyúttal a korabeli Európa, ezen belül a közép-európai térség eseményeit vonultatja fel előttünk (ezért fordít például kiemelt, különös feigyelmet Kiss Gy. Csaba korábban említett, 1998-as Lengyel naplójára is) – az a tiszta, csakis rokonszenves-szere-

tetteljes azonosulásra készítő eszmeiség pedig, amely Nagy Gáspár talán legjellemzőbb sajátja, csakis egyetértőleg fogadhatja Petrik Béla által is megkülönböztetett örömmel idézett felszólítását: „kövessük hát nagy lélekkel!”

Nagy lélekre különösen szükség van, ha 1920 óta magyar ember Erdélybe megy. Ráadásul a Tündérbert mélyesen mély magyar gyökereit egy olyan specifikum is biztosítja, amelyről különösen jólesik beszélnünk – merthogy a szó szoros értelmében meg is ízlelhetjük a beszélgetés tárgyát. Akárcsak az erdélyi levegőt, amely még a Királyhágó előtt, úgy Élesd és Nagybárod között már mind erőteljesebben átszív a hegyeken... Mióta a rendszerváltó idők egyik ritka pozitív hozadékaként fölfedez(het)tük Hamvas Bélát is: gazdagabbak vagyunk egy olyan művel, amely egyféle különleges nézőpontból a Babits-i, Szekfű Gyula-i, Karácsony Sándor-i mives nemzetkarakterológia továbbszínesített változata, hozzájárulva-hozzásegítve a magyarság lelki alkatának egyféle bővített, még izgalmasabb változatához. Amit vélhetően igencsak nagy – és mind nagyobbá váló – lélekkel lehet és kell befogadni... Hamvas szerint vannak pálinkanépek és vannak bornépek. Utóbbiak a görögök, az olaszok, a spanyolok, a franciák, a dalmátok – és a magyarok. „Ezeknek a népeknek ritkán vannak úgynevezett világtörténeti becsvágyaik; nem vették fejükbe, hogy a többi népeket megváltsák, ha kell, puskatussal. A bor az absztrakciótól megóvja őket. A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományban élnek (...) ez a bor egyik leglényegesebb alkotóelemének, az idillolajnak következménye. A borországok és borvidékek mind idillikusak.” Ezzel ellentétben a pálinkanépek – ilyenek a szerbek és románok is – „ha nem is mind ateisták, de legalábbis hajlanak a bálványimádásra.”

Aligha véletlen, ha éppen Erdély, „az ódonabb magyar tükör” (ha nem az egész kortárs magyar glóbusz), legnagyobb borásza mondja ki: „a magyarságnak a bor még a többi népnél is többet jelent”, úgy és annyira nemzeti ital, hogy „lényegesen befolyásolta népünk életvitelét, jólétét és lelkiállapotát.” Mondjuk ki: nemzeti identitásunk részévé vált, „a magyar embert elkíséri a keresztelőtől a torig.” És azt is ő tette közkinccsé, mennyire Hamvasnak volt igaza, hogy a bornak tényleg van filozófiája – olyan bölcsellete, ami igen-igen sok mindenre megtanít: „arra, hogy becsüld meg azt, ami van (...) a bor mellett részese vagy a nagy mindenségnek, ezerszálú kötés fűz össze mindennel (...) becsüld meg a meglévő barátot, a polcodon nyitva hagyott könyvet, asszonyod cérnát tübe fűző kezét, öregnek szeme harmatát, a káposztalapi-ban sült kenyér ízét, a bazsalikom illatát, az augusztusi esték tűzijátékát, mindent, ami van (...) légy derűlátó, higgy önmagadban (...) nagyobb öröm adni, mint kapni (...)szeretnünk kell egymást (...) mert így elviselhetőbb az élet.”

Csávossy György (1925–2015) „mellékesen” igen jó költő, pompás tollú esszéista – a huszadik század végi és huszonegyedik század eleji Erdély egyik legvarázslatosabb figurája volt, nem csoda, ha azokban a véle töltött csodás 2009 januári nagyenyedi napokban Szentesi Zöldi László tiszteletbeli nagyapjává fogadta. (Alighanem nem is csak a maga nevében). Ő volt az, aki egyszemélyben, a legszorosabban és a legszebben összekötötte a kortárs magyar irodalmat a magyarság nemzeti italával – „a magyar nagyszerűség” italával, Vörösmartytól, Petőfitől Döbrentei Kornél

Háromputtonyos bordalán („borrá ha szentül az Ige;/testet, szellemet átítat,/lelkem Istennel összeforr,/hozzá emel az áhítat”) át a keresztre feszített Erdély és a mártír város Nagyenyed tragikus szépségéig. (*Glossza* című verse 1981-ből: „Egyébként/nézz körül a szellemi szürkületben/egymásra mosolygunk mint a fényképek/az aznapi újságot idézzük/miközben mindeki mást gondol/vagy ugyanazt”. De sűrítmény-jellegzőként megidézhethetjük *Erdélyi requiem* című, 1987-es versének befejező sorait is: „itt küszködtek őseink./Nyílt kriptán át járkál a szél,/megfoghatatlan, mint a cél,/mely lefordítja s töri szét/a kihalóknak címerét.”) Megfogalmazta, kifejtette a borleírás irodalmi nyelvét, tőle tudhatjuk meg, hogy a bor tulajdonságainak érzékeltes leírására három- és félszáz kifejezés áll rendelkezésünkre („sem a szókincs gazdagsága, sem sem annak egyezményes értelmezése szempontjából egyetlen borásznemzet sem előz meg minket”), és hogy ha a nőkre gondolunk, „szemük tükre, hajuk aránya, testük ingerlő illata, bőrük bársonyossága, ajkuk édessége, szeszélyeik sava és természetük állhatatlansága nem azonos-e a boréval? Hát nem olyan-e a muskotály, mint a szerető, szép, szőke és illatos, de végül megcsal? És nem barnásan aranyló a szürkebarát, komolyabb meg nagylelkűbb és a hűséget is visszavárja, mint portyázó lovagot az erényes feleség?”

Az a megrendült tisztelt, ahogyan a kiváló dokumentumfilm-rendező Erdélyi János és a prózaíró Ambrus Lajos – mellékesen mindketten elismert borászok a somlai örök-nagy márkája körüli vidéken – a szeretetteljes azonosulás látható gyönyörködésével és „belé-, vagy inkább alámerülő” élvezetével filmet készítettek róla (ugyanazzal a címmel, amely egyben Csávossy 2012-es kötetének címe is: *Jó boroknak szép hazája, Erdély*) – ugyanazt bizonyítja, amit ő maga így fogalmazott meg 80. születésnapjára megjelent, *A bor dicsérete* című válogatott kötetében: „Talán az, hogy az Ikrek jegyében születtem, oltotta belém a kettős hajlamot, vagy csak életpályám alakulása hozta magával, hogy mindkét területen, a borászat tudományán és a szépirodalmán is megkísérletem az alkotás szépséges gyötrelmét megélni (...) itt Erdélyben, ahol minden csepp bor, minden leírt sor e varázslatos táj ízeinek a tolmácsa kell legyen.”

Csávossy egyik „apródja”, hadsegédje-bűvészinasza az az Ambrus Lajos, akinek *A bor dicsérete* megjelenésének évében, 2005-ben lát napvilágot *Az én szőlőhegyem* című kötete, amelyben egy Ambrus Lajos nevű – valóban létezett – neves természetfotós bőrbe-gépbe bújva, a lírai ihletésű próza és esszé megkapó műfaji ötvözetként érdekes fikciót állít élénk, a Somló, a Vas megyei szőlőtermő vidékek, a felvidéki Bazin vagy éppen Kiskunhalas és Gyula érzékletes, 1932-ből közvetített megjelenítésével. Itt a mozaikszerű töredékesség kifejezetten vonzó, olykor igéző szépségű közelítésmódot takar: kevesen írtak izzóbb szeretettel és odaadással a magyarhoni borvidékek univerzumába kapcsolt magyar glóbusz régi és a mába vetülő látomásairól, a külső tájakkal a belsőt felkeresve – hogy így ezáltal is megeljük régi és igazi magyar önmagunkat – visszatáljunk saját magunkhoz...

„Az ország a helyére zökkent. (...) Magyarország talán soha nem volt ennyire azonos valamivel, mondjuk saját égi valójával, mint akkor” – az 1956-os forradalomról

és szabadságharcról ezek a kristályosan csillogó mondatok olyan embertől származnak, akinek – sokezred magával – élete legmeghatározóbb élménye 56 volt, de úgy és annyira, hogy végül is ő írta meg – az *Ötvenhatos regényt*, amelyet Benedikty Tamás már emlegetett műve mellett a forradalom másik legjelentékenyebb nagyepikai ábrázolásának tartunk.

Karátson műve esszéregény – ez pedig azt is jelenti, hogy a szöveg meglehetősen sokrétű, a mű csak kis része játszódik ténylegesen azokban az őszi napokban, szükségszerűen sok az előre- és visszautaló jellegű, sűrűn váltogatott, egymást váltó, olykor szinte egymásra torlódó idősíki, szapora váltogatással, néha még „egybecsorgatással” is – ám dícséretesen konzekvens és koncentrált fegyelmelmezzéggel minden mindvégig a legújabb kor legnagyobb magyar eseményének alárendelt, azt szolgálja 56 alfa és omega mivolta, abszolút origó-funkciója pillanatig sem kétséges. Ettől mélyen ötvenhatos regény az Ötvenhatos regény – ha nem is igaz, ha erőteljes túlzás is az a kritikusi megállapítás, hogy mostantól ez „az” ötvenhatos magyar regény. Ami Benediktynél időnkénti túlírtás, az Karátsonnál a teremtett világ egyféle túltengő „túlmutatása”, a heroikus küzdelemből, 1956 páratlan nagyszerűségéből kissé „kilógó” volta: az embernek az az érzése, a nagy esemény elsősorban (most már, minden rajongó tiszlelete-csodálata mellett) arra jó a szerzőnek, hogy a maga sérelmeit, publicisztikus eszmefuttatással a rendszerváltozás és az azóta eltelt időszak, a szívének különösen kedves és fontos környezetvédelem (vízlépcső – de inkább, tudjuk, vízlépcsőd és vidéke) – kellőképpen kimondathassanak, megfogalmaztassanak, Ahogy Sturm László írja, „Karátson Gábor csak saját történeteit meséli el. Mit látott a forradalomban, hogyan élt a családja és hogyan halt meg az anyja, mit jelentenek neki az erdélyi utazások, miképpen tartóztatták le és mi történt a börtönökben, hogyan menekült a Kádár-kor akváriumi világából a festészethez és a távol-keleti bölcsességhez, mi volt számára a Duna-mozgalom, kikkel barátkozott, és meddig. Története élőszebéli anekdotázások, sztorizások során érlelődtek.” Ahogy ő maga mondja: „ki voltak azok a történetek addigra már csiszolódva. A forradalmi történetek is, a börtöntörténetek is (...) meséltem mindig őket, pohár bor vagy csésze tea mellett, esti villanylámpafénynél. Kíérleltségük biztos támasznak tűnt már a regény tervezetése idején.(...)az ötvenhatos regénynek (...) gazdagnak kell majd lennie anekdotikus részletekben.” Az író személyes története így természetesen nagyban őrzik az élőbeszéd jellegzetességeit, ami természetesen nem baj, de mindez – megint Sturmot idézve – „a regény szerkezetét is meghatározza: egyrészt minden esemény és megnyilatkozás konkrét helyzethez, emlékezetes jelenethez kötődik, másrészt a kitérők, közvetések szétördelik az időrendet. Az elbeszélés ezáltal egyszerre mozaikosan töredezett és áramlóan egységes, egyszerre érzékletesen világos és kavargóan ígéretes. Az író úgy használja föl a modern regény technikáit (montázsszerkezet, töredékesség, nézőpont-váltogatás, műfajkeverés), hogy azt alárendeli a magyar próza Mikszáth nevével fémjellezhető, anekdotázó hagyományának: a visszanyert személyességnek.” A visszanyert személyesség egyszerre varázslatos és jelen esetben olykor elidegenítő is: soknak tűnik a kibogozhatatlanul egymásra halmozódó, hol ál-, hol

valódi névvel szerepeltetett hősök sokasága, akik legalább ennyire antihősök is – ami megint nem lenne baj, de a túlburjánzás még akkor is fásasztó, ha a megindítóan tiszta szándék mögül kiviláglik az Ötvenhatos regény talán legnagyobb, korszakos jelentőségű mondandója, amit Sturm úgy összegez, hogy 1956 azért léttörténeti eseménye Karátsonnak, mert „közösségi szinten hozta vissza a valóságot – a forradalom napjaira eszerint kiválasztott nép lett a magyarság.” A regényt idézve: „a forradalomnak az volt a lényege, hogy ezentúl már csak igazat beszélünk”. A kádári ellenforradalom a kiválasztottság megtagadásával a megnyomorítottságot, a zavarodottságot és a kényszerű – védekező jellegű – amnéziát tette teljessé. Míg „a forradalomnak az volt a lényege, hogy ezentúl már csak igazat beszélünk” és az elbeszélő számára még a (teljes mértékben le nem ült) három év börtön is „a forradalom tükrövilága volt” – de „Márianosztráról kilépvé rájöttem, magyarul ezután már csak hazudni lehet.” Az igazság utáni öntudatlan sóvárgás pedig ezután össznépi „voyeurködés”-ben, leskelődésben élte ki magát, ami tudvalevően az igazmondás képességének elvesztésével jár. Ez pedig végzetesen kiszolgáltatja a társadalmat a manipulációnak: „aki nem tudja magát kifejezni, azzal akármit meg lehet csinálni.”

A regény egy másik kritikusa jogosan teszi fel a kérdést: vajon mennyire lehet „megvilágító erejű” ez a mű – és tegyük hozzá: általában az ilyen művek, tehát például Benedikty Szuvenírje is – mindazok számára, akik részint az időtlen, örök-egy manipuláció, részint életkoruk miatt nem ismerik, nem ismerhetik legragyogóbb történelmi eseményeink egyikét? A választ, úgy lehet, (el)fújja szél... Mindenesetre reménykedjünk... mást amúgy sem tehetünk.

2005-ben még úgy tűnik, Döbrentei Kornél is folytatja az alig évtizede méltán nagy feltűnést keltett esszéirői „vonalat”: a 2002-es *Vajúddó feltámadás* után ekkor jelenik meg a *Helybengalopp*, az egyik legjobban szerkesztett – ismét Kövesdy Zsuzsa munkája – Döbrentei-kötet, amely különösen frappáns keresztmetszetét adja a költő nézetrendszerének, egész eszmei felvérteztségének: a címadó verset („egy Schénerhuszár-ra”-ajánlással) és a publicisztikai (vagy annak tűnő) írásokat mintegy marokra fogja az őket szinte kettészelő költemény, a *Szent Margit lázadása*, amely különös fénnel mutatja meg, mennyire „történelmi momentumok szikla-robbantása” Döbrenteinél a vers, ahogyan Szakolczay Lajos éles szemmel észrevételezi – a drámai magunkra-ismerés kínzó zálogát mutatva fel („Ó, mily megnyomorító súlyként szakadt rád,/jámorságod ábrándja: a félelem nélküli szabadság!”) Ugyanezt példázza a nagy záró vers, a Balassi Bálintnak halhatatlan emléket állító, hallatlanul szuggesztív, Istennel némiképp Adyhoz hasonlíthatóan tovább társalkodó *Magyaroknak való* is: „Mindig a vakmerőek mernek s odahalnak,/ S akkor a hitványok maradnak meg magnak,/ Abból majd miféle magyar sarjak hajtnak?/ Elmúlt szép Pünkösdeknek gyönyörű ideje /Elüszkült az ég, mint combomnak rút sebe,/ Szent Lélek-láng emészt, vagy a kárhozat heve?/ Válaszolj, mielőtt felérek, vagy gyere le!” E versek köré olyan prózai írások állítanak ebben a – meggyőződésem szerint az egyik legjobbnak számító – Döbrentei-munkában tartóoszlopokat, mint a 2004-es szomorú esztendő november 4-ére írott *Csapataink nem állnak harcban*, a vészterhes 2002 utáni időket meg-

idéző *A Pannon Rádió végnappjai*, vagy éppen – oldásként akár, de súlyos (ugyanakkor kedves-kedélyes, baráti és szellemes) mondanót is hordozó *Egy éj Velencében – Farsangolás Szakolczayval...* Mellékesen éppen Szakolczay írja Döbrenteiről, hogy „„komor lelkesültségű ábrázatán” a valóság minden szelete, jó és rossz történése látszik. És aki ismeri Döbrenteit, tudja: tényleg afféle végvári katona ő – ám ez a gyakran szigorúnak tűnő, zsigereiben is katonás férfiú tulajdonképpen „csak” folyamatosan és elszántan farkasszemmel néz a valóság minden jó és rossz történéseivel. És mert körülöttünk a magyar valóság olyan, amilyen: ezért a néha érthetetlennek látszó szigor és kíméletlen számonkérés, az olykor kifejezetten morózusnak tűnő attitűd és/vagy rosszkedvű ügyeletes tisztet megszégyenítő stílus. Ráadásul: költőről – egészítsük ki: *elsősorban* költőről – lévén szó, a sajátos látás- és közelítésmód, a lírai én megannyi különleges kivételési formája végvári vitézek esetében eleve kíméletlen ítélkezést feltételez. És ez már jó ideje szétfeszíti a verstani kereteket. Régi és jól ismert, mondhatni klasszikus eset: még Petőfinek sem elég csupán a költészet, nevezetes és oly keserű választási kudarcára vagy akár a korabeli magyar vidéki élet anomáliáira prózában – naplóban, úti jegyzetekben kell reflektálnia. A lírától alapvetően eltérő eszközökkel, de azonos szemlélettel, indulattal – és hatásfokkal. Tehát: a publicisztikus, esszéista megszólalás Döbrentei esetében majdhogynem természetes, hangjából, világlátásából, költői-emberi alkatából természetszerűen adódó következmény. A 2012-ben megjelent, *Az igazság merész áhítása* című kötet egyszerre tartalmaz újabb és régibb Döbrentei-publicisztikákat és a költővel készült interjúkat, róla szóló írásokat. A kötet szerkesztőjének előszava szerint költőnk mindig is nagy merésze volt az igazság áhításának, tudván, hogy hatékonyan cselekedni csak nemzetben és értékelvűen gondolkodva lehet, éppen a legeslegfontosabb: magyar megmaradásunk érdekében. *Az igazság merész áhítása* tehát sort folytat és ki is teljesít: nemcsak azt mutatja fel, mi is történt, hogyan is telt-múlt az idő a barikádon az elmúlt tíz esztendő alatt, de azt is elének tárja, mi mindent is kellett és kell átélnie, éreznie a harcosnak, aki a lelke mélyén jól tudja, hogy az „egy Schéner-huszár” írott, kötetcímet adó vers helybengaloppja az igazán helytálló állapot- és helyzetrajz, és hogy küzdeni akár még bizakodás nélkül is lehet és kell. Ezt az evidenciát mutatják a *Veszélyes üzem Magyarországon*-ciklus többnyire napilapokban megjelent és hétköznapijaink küzdő cikkei és a beszédes című *Bevégzetlen szabadságharcaink*-kollekcióban napvilágot látott írások, a Csoóri Sándor előtti tisztelgéstől a hetvenéves Bakay Kornél köszöntéséig, Szaniszló Ferenc méltatásáig vagy a Raksányi Gellértnek a túlvilágra írott levélig. Hiányérzetet elsősorban az kelt, hogy nem olvashatunk olyan írásokat, mint például az időnként igéző szépségű *Emlék az örökkévalóságról*, amely ugyan 2003-ban íródott és a 2005-ben kiadott Helybengalopp-ban kapott helyet – ám ha a kötet szerkesztési elveibe belefért, hogy a szintén 2005-ös *Röntgenkép egy trójai falóról* vagy pláne az 1992-ben írott *Akiről a bóbér mértéket vett* (vagy az ugyanebből az évből való Kárpáti Kamill-beszélgetés) a legfrissebb gyűjteménybe helyeztessék – legalább néhány, az esszé lírai, legnemesebb hagyományait folytató, a prózában is igazán Szépiró költőt felmutatni képes opusz is helyt kellett volna kapjon. Amelyek a tiszta költészetet költöztetik

egy másik, nem kevésbé megragadó műnembe. Döbrentei képes erre, de úgy tűnik, az önmagára szabott és természetesen levetethetetlen harcosi attitűd, a permanens jelenlét a barikádon mintha eleve kizárná az ilyesféle teljesítmények sűrűbb jelenlétét, az esszét, úgy tűnik, ezen írások terhére szorítja vissza, váltja föl az írói jegyzet és a publicisztika. Kár.

Egy különlegesen egyéni hangú, szinte szokatlanul mély és érzékenységében, az emberlét és történelem nagy kérdései irányába rendkívüli kifinomultsággal lépő költő áll elénk még a kilencvenes évek elején: Dobozi Eszter (1956–2019) *Látó* című kötete (1991 után) két, méltatlanul kevésbé méltatott szociográfiával is halhatatlanná teszi nevét: a még ugyanebben az évben megjelent „*Csak a napnyugtát néztük...*” vélhetően a legelső a csak jóval később – 2010 körül, illetve után – szárbá szökött drámai „gulang-irodalom” darabjainak sorában: az 1945 januárjában a Szovjetunióba hurcolt tiszaladányi fiatalok – többnyire gyermeklányok – dokumentum-anyagát nemcsak az úttörőnek kijáró külön köszönet és kitüntető tisztelgés illetheti, de az az elismerés-többlet is, amely a magyarság iszonyatos szenvedéseit drámai, nagyhatású, magyar íróhoz méltó és nőtől különösen megrendítő ábrázolójának is kijár. A másik mű, az 1994-ben napvilágot látott *Tíz körömmel* a homoki boráról híres Duna-Tisza közti falu, Izsák kálváriáit mutatja be a rendszerváltás kapcsán – a földtulajdon-visszaigénylések, a kárpótlás körüli suskusok és hasonlók ige-igen érzékletes feltárásával.

Ez a kiváló író nő 2005-ös, *Másolhatatlan* című verseskötetével alighanem végleg beírta magát a magyar líra legújabbkori fejezetébe (is). Joggal summázhatta művészetét egyik kritikusa úgy, hogy „ebben az érett költészetben a természetélmény egy elementárisan vágyott harmóniaképzetet és -érzetet fejez ki – a történelemélmény viszont rendre disszonanciával telített.” Hát igen, ilyen – váltig ilyen – ez a magyar világ itt körülöttünk. És az igazi, a tiszta költészet nem tesz egyebet, csak rezonál...

A szociográfia makacsul fel-feltámadó, a rendszerváltás körüli és azt követő időkben a nem éppen kedvező körülmények ellenére magát megadni nemigen akaró mivoltát tükrözi-bizonyítja Sarusi Mihály gigantikus, hosszú évek munkáját számos kötetben átfogó „Iratos Sagája” is, amely az Alföld széli (Csanád, Arad és Zaránd határvidékén található), Romániához csatolt Kis- (és Nagy-) Iratost dolgozza fel, számos változatban, a hely- és ragadványnevektől a tájszótáron át a tízkötetes falurajzig és a Kisiratos 200 évét izgalmas képekben bemutató albumig. Sarusi a valóságirodalom, a magyar dokumentumpróza egyik legkitartóbb, legkövetkezetesebb és legszívósabban meg nem alkuvó szabadságharcosa: különlegesen „kopogós”, roppant egyéni stílusával és kíméletlen szókimondásával, olykor sajátosságosan asszociatív „bakugrásaival” nemcsak különleges színt és hangulatot jelent irodalmunkban, de az éppen soros, Aradon megjelent Iratos-darab (*Szalbek-Iratos*) mellett például a szintén 2005-ben kiadott *Alföldi képek* című esszékötetében a trianoni határ két oldalán található nyelvjárások vizsgálatával a tökéletes összetartozást éppúgy felmutatja, mint amikor a délvidéki Tótfalu katolikus szigetét tárja elénk.

2005-ben, teljesen váratlanul, megjelenik egy Csurka István-próza-kötet is, *Fesztiválkandúr* a címe. (Az emberek ekkorra már elszoknak a Csurka-szépirodalomtól

– ami meg darabjaival történik 1990 óta, az az általa nemigen kedvelt abszurd, de meglehetősen inkább a horror világába tartozik...) A címadó novella, nagy örömmel írni, elolvasás után azonnal a legkedvesebb, szívünkhöz különösen közel álló prózai írások előkelő körébe lép be – egészen rendkívüli hangulatú, igézően szuggesztív mű a Kádár-korszak egyik sajtósági értelmiségi életszeletének, a vidéki kulturális fesztiválkörének és figuráinak megidézésével, feltámasztva benne a régi hőst, Nehézfiút. És benne olyan megragadó vallomással, ami a „macsónak”, „nőfalónak” hitt és mondott férfiaké lehet: „Hány embert bánthat meg, akik áldozatul estek mohóságának és azokat, akiknek hűséggel tartozott volna, s akik most azt kapják, hogy miattuk volt kielégületlen. De hát nem miattuk! – kiáltott fel magában, hanem az egész élet volt kielégületlen, rabélet. S ezen túl is, mennyire dönti le a saját szobrát, ha bevallja, hogy ennyire éhes volt az alkalomra, s milyen ember az, aki ennyire ki van szolgáltatva önmagának, és ennyire vágyik kirepülni valamilyen kalitkából? Az alkalom? Vajon nem vagyunk-e mindannyian kiszolgáltatottjai életünk alkalmainak? Nem csapunk-e le mindannyian mint a vércse minden megszerezhetőre?” A kötetben olvasható a fontos életrajzi adalékokat tartalmazó, igen szép *Búcsú Nagyváradtól* című írás éppúgy, mint újra összegyűjtve a megjelent, *Kint az életben* című kötet „színművészetis” novellái, valamint a kor sajtóviszonyait a régi iróniával ábrázoló *Egy vezércikk születése* vagy az egészen paradés *Rákosi (Rosenfeld) Mátyás újratemetése...* És ez a novelláskötet mintha egyben be- vagy felvezetése lenne a következő évben, 2006-ban kiadott, nyugodtan „extrán-kiemelőnek” minősíthető Csurka-műnek, amelyről mindenképpen külön kell szólni. Ha igaz – márpedig igaz – Illyés meghatározása, hogy *Az apostol* Petőfi eszméinek szótára: *Az esztéta* Csurka „csurkaságának” talán legpontosabb, legkoncentráltabb foglalatja. A hallatlanul gazdag Csurka-életmű egyik legkivételesebb darabja. Amelynek alighanem a teljes írói oeuvre-ben is kitüntetett, megkülönböztetett helye van. Míg a Fesztiválkandúr újra – még egyszer, teljes pompájában – a prózaíró nagy alkotót mutatja föl, *Az esztéta* a háromkötetes Püski-gyűjtemény címével egyenlő: Minden, ami van.

Az 1956 utáni magyar memoár-irodalomnak – mind művészi-irodalmi, mind eszmei-erkölcsi szempontok és megítélések alapján – három mesterdarabja van: Déry Tibor Ítélet nincs-e és Csurka István *Az esztéta* című műve birtokolja a két vezető helyet, őket követi harmadikként Faludy György a Pokolbeli víg napjaim-mal. És ha persze – természetesen – nagy művek között nem lehet az olimpiai helyezésekhez hasonló rangsort állítani (legalábbis úgy és azon módon nem, mint a teljesítményt közvetlen eszközökkel mérhető sportban), annyi azért mindenképpen megállapítható: *Az esztéta* a kíméletlen és magasrendű írói eszközökkel végzett önvizsgálat okán állítható a feledhetetlenül bölcs és – gondoljunk a József Attila- megidőzésre vagy a Füst Milán-kalandokra – emlékezetesen szuggesztív Ítélet nincs mellé. A kötet szerkesztő Szócs Zoltán azt írja, ezek az emlékezesek 1956-tól körülbelül 1998-ig tekintik át „az írói pálya, az egyéni boldogulás ívét” – az időbeli „ide-oda ugrabugrálások” páratlan egységben tükrözik a Kádár-rendszer és a rendszerváltozás körüli időszak ilyen-amolyan kényszerlétezéseinek csurkai anatómiáját.

Az esztéta jóval több annál, mint amit az ajánló mond: „a Kádár-korszak mentalitásának dokumentuma.” Erősen le- és beszűkített minősítés ez, korlátozó és leegyszerűsítő egyszerre: Csurka István személyiségének, világképének összegzése is lehetne, de ha azt mondjuk, még ennél is több: nem éreztetjük eléggé azt a sajátos, csak nagyon kevés könyv olvasásakor érezhető hangulatot, ha az ember úgy érzi, az író a haverja, akit akkor hív fel, amikor akar..., ez a borzongató bensőségesség, ez a simogató-melengető meghitt emberség az, ami naggyá tesz írásokat, Istennek hála, szép számmal a magyar irodalomban (is): Az esztéta esetében a tényszerű-elemző – a líraiságot szemérmes-férfias komolyság-álarc mögé rejtő – elbeszélésmód az, ami alighanem leghatékonyabban győz le bennünket. Két vállra fektet – az azonosulás, a hatás egyik legfőbb bizonyítékának, egyben biztosítékának tekinthető elem boszorkánymesteri kikényszerítésével. Az igazán nagy írók igen jól értenek ahhoz, hogy ezt a feltétlen „odasimulást” elérjék – Csurka ezt a maga speciális módján viszi véghez, de persze itt is, most is a végeredmény számít: nagyon is meg lehet érteni a szerkesztő által idézett korrektor-hölgy több mint árulkodó megjegyzését, hatás és ellenhatás, akció és reakció kölcsönös feltételrendszerében: „Csurka olyan, mint a görög sorsdrámák hősei, egész életében kínlódba viaskodik a végzettel, de az nem engedi el.” Hát igen: erről van szó...nagyjából. Egyszer maga az író is megfogalmazta (úgy lehet, kegyelemből súgtak neki): „...el kell végeznünk azt, amire kiválasztattunk.”

A család, 1972.